

Ta gre k tatu, navadno skrivaje, in mu naznani, da vé nekdo, da je on ukradel. Opominja ga zatoraj, naj vrne ukradeno stvar in naj povrne okradencu i sočbino. Jeli to resnica, oplašiš se tat in vrne stvar in plača sočbino, pa ne zve, kdo je sok. Navadno prinese ali prižene ukradene novce ali ukradeno živino po noči pred hišo okradenega in nikdo ne zve, kdo je bil hudobnež.

Ako pa sok ne nameri na pravega zločinca, ali misli ta, da se mu posreči prevariti tožilca pred sodbo, neče slušati. Onda prijavi se sok, stvar pride pred sodnika. Dokaže li sok, da je ukral res obdolženi, mora plačati slednji škodo storjeno, sočbino globo in stroške, ako se pa dokaže, da je legal sok, mora plačati škodo okradenemu, „bijedo“ toženec za obrekovanje in globo sodnji. Ako toženec ne more povrniti več ukradene stvari, plačati jo mora v novcih, kakor jo cenijo okradeni „po duši.“

Da je bila ta navada znana tudi drugim národom slovanskim, kaže nam najstareji spominek slovanskega prava na Češkem „jura županorum“ (jus Conradi) iz XII. veka. V tem zakoniku nahajamo tudi sledeče pravilo: „nullus zok aliquem accuset, nisi certo sub testimonio vicinorum constet de damno; et si fuerit zok convictus testimonio fori communis, lapidetur.“

Taka pravila nahajamo tudi v statutu Vinodolskem iz XIII. veka in v litvanskem statutu XVI. veka.

Soka pa národ ne spoštuje ravno kot poštenega človeka, samo tedaj ne škoduje njegovi časti sokovanje, ako neče uzeti sočbine, ali je bil okradeni sirota, ali so oropali cerkev.

Mnogokrat si pa išče ljudstvo samo pravice, celo selo vzdigne se, pade na lupeža, kateri mora plačati „samo sedmo“ in kaznujejo ga še s tem, da mu snedó seljaci vola in mu popijó sod vina ali rakije.

Družinski život *) v Jugoslovanskej.

Kulturhistorišk obraz.

Po B. Bogišiči, priredil Lav. Gorénjec, Podgoričan.

V Dalmaciji, v Horvaškej, v Slavoniji, v Sremu in po sosednih Ogerskih krajinah se je stari rodbinski red vzdržal le poleg novodobne rednosti; v Vojaškej granici, razen Vojniških nemških

*) Viri so: B. Bogišič, Utješenić (die hauscommunion der Suidslawen 1859), Čaplović (Slawonien und zum theile Croatien 1819), Lovrić (Osservaz. sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del L. Alb. Fortis 1776), Vuk Stepanović Karadžić, Milinović, grof Pučić, Miličević, Odžalov i Medaković.

občin, v njej je zmérom bil splošno vodilo; a v Bosni in Hercegovini je ta red trpel veliko krivico, zato ker so Turki deželanom vzeli vés svet, da so kristijani le njih najemnici, ki so morali žrtvovati svoje rodbinske skupnosti glavno podlogo. V Črnej gori, v Srbskej knježevini in v Bulgarskej pa je, da si ne sploh, vendar-le vzdržala se družinska skupnost, katerej Horvatje in Srbi rekajo zádruha, Bolgari pa ró d.

Kaj pa je zádruha? — Zádruha je družba precej mnogo skupaj živočih posameznih osob ali rodovin, ki jih veže krvni rod in ki imajo vsi tisto gospodarstvo, katero je imovina vseh, in ki jih vlada samo jeden gospodar, katerega si običajno odberó sami.

Rodbinsko družbo ali zádruho najjasnejše odlikuje število njenih udov, zlasti ženskih.

V Vojaškej granici Utješenović trdi, da imajo zádruge povprek po 10 do 15 udov, med katerimi so po 3 ali 4 ženske, po rodovitejših krajinah pa piše, da so bogatejše hiše, po katerih živi po 50 do 60 ljudi. V Reškej župniji in Varaždinskej je največ posameznih rodovin, zato ker je tam malo sveta, da bi redil velike zádruhe. Kolikor mogó rediti otrok, toliko jih je domá, drugi pa hodijo po sveti s trebuhom za kruhom.

Po Slavoniji piše Čaplović, da je dosta hiš, ki imajo po 60 duš, pa da je tam pa tam, to je, da redko kdé, po 60 udov v tisti zádruhi, navadno je po 20 do 50 duš v vsakej hiši.

„Gospodarski list“ 1861. léta piše o zádruhi v Horvaškej, da je tam z otroki vred po 10, 15, 30 in 50 duš v hiši.

Lovrić piše o Morlacih, da je v Dalmaciji mnogo zádruh, ki imajo po 30, 40, 50 duš. Vuk Stepanović Karadžić pa v svojem „Rečniku srbsko-nemačkem“ pravi, da je v Dalmaciji v Kosovi videl človeka, ime mu je bilo Trifunović, ki je imel 62 duš močno družino, med njimi je bilo 13 zakonov z dvema udovicama vred. O Vélikej noči, o Kresi in o vseh svetnikih se vsako leto vsi udje snidó domá; sicer bivajo po gorah in poljanah, starejšina pa je navadno v malinu. Trifunovičeva zádruha je imela blizu 1400 ovác in koz, 50 glav goveje živine in 14 konj. V Konavlih pri Dubrovniku je zádružno živénje splošno, tam so družine tako množne in stare, da zadružniki lahko brezi vsakoršnega cerkvenega zadržka soproge dobivajo v svojej zádruhi.

V plemenu Vasojevičev Prekomskih v Črnej gori je 1400 zádruh, ki imajo po 40, po 50 duš in po 8 zakonov.

V Črnej gori lahko v rodovini najdeš po 20, po 30 duš.

Tako je tudi v Srbskej knježevini, kjer pa o novejšem časi močno razpadajo stare zádruge; samo po zapadnih krajinah: okrog Šabca, Valjeva in okrog Užice se doslé še vzdržujó v popolnej moči.

V Bulgarskej zádruge, ki imajo po 40 do 60 duš, niso redke, le to je, da imajo tam pa tam ta običaj, da družina, ki nima več prostora v rodnem domu, postavi posebno bivališče na domačem dvoru. Kedar pa tudi s tem ne zmaguje, ustanovi blizu rodne vasi novo naselišče, kateremu rekajo kolibe; to naselišče v naj-

veči edinosti živi z glavnim rodom in imajo vsi tistega vladarja — deda ali djada.

Te kolibe zovejo tako, kakor je ime dedu, za čegar vlade so jih postavili, n. pr.: v mestici Tetevenu na Balkanu so kolibe Vlajkovci, v vasi Drjanovej pri Trnovskej kolibe Gančevci, njih ustanovna deda sta bila Vlajko in Gančo. Na sévernej strani na Balkanu blizu Tetevena, Trojana, Sevlijeva, Trnova, Gabrova, Leskovca in Jelene ni prav nobene vasi, katera bi ne imela blizu sebe takega mladega naselišča.

Zádruge niso domá le po vaseh, temuč nahajaš jih tudi, a redko, po mestih. V Kvernarskem zalivu na otoku Lošinu,*) kder je znano bogato trgovsko mesto, še dan denes imovitih Vidoličev rodovina, ki ima svoje pisalnice in zaloge v Aleksandriji, v Carigradu, v Odesi in Taganrogu, živi v zádrugi in ima sê ženskami in otroki vred do 50 duš. Tudi po Bolgarskih mestih so zádruge, v Srbskej knježevini pa v nobenem mestu ne bi našel nikakoršne zádruge.

Kar tiče zádržnih skupin imena, tudi Jugoslovani niso vsi edini. V Črnej gori in v Hercegovini ima vsaka rodovina svoje staro ime, katero prehaja z roda na rod. S krstnim in rodovinskim imenom Črnogorci in Hercegovinci strinjajo očino ime z imenom dotičnega plemena vred; Sava Markov Petrović Njeguš znači Savo, Markovega sina, Petrovićem iz rodu, Njeguševega plemena. Če ima katero pleme še kak manjši razdelek, tudi ta naslov zedinijo z drugimi imeni, n. pr.: Cetinje delé na Bajico in na Dolénji kraj, za tega delj imajo tam taka imena, kakoršno je to-le ime: Gjiko Milov Martinović Bajica Cetinjanin.

V Srbskej ni bilo tega običaja, temuč vsakedo je imel očino ime, le da so k očetovem krstnemu imenu pritikal končnico -ović ali -ević, imenom pa, ki se končavajo na -a, pritikal so -ič, n. pr.: Gjorgjević (oči je bilo Gjorgje ime), Petrović (Petrov sin), Vasiljević (Vasiljev sin), Milojević (Milojev sin), Ranković (Rankov sin), Alimpić (Alimpijev sin), Miletić (Miletin sin). Komur pa je umrl oča popreje, nego mati, ta je imel materino ime n. pr.: Ružić (Ružin sin), Poruničić (Poruničin sin). Stanovitih družinskih imen niso imeli, zato človek ni mogel letko od družine do družine stikati v rodovini. Poleg tega v Srbskej števalo navadnih krstnih imen ni obilo, za tega delj je osebnih imen jednotičnost velika. A po vojski Srbski za sveto svobodo (1804. léta) so po mestih v vojvodskih in sicer odličnih rodovinah jeli gojiti stanovita imena, zvlasti sijajnih osob, n. pr.: ime Obrenović, ime Simić itd.

Tudi v avstrijskih Srbih je živela ta navada, katera je bila običaj v Turškej Srbskej, naposled pa je raznih uradov trud tudi našim Srbom postanoviti imena.

*) Lussin piccolo.

Tudi poturčeni Bošnjaki, zlasti begi in plemenitaši varujó svoja stara rodovinska imena — in baš s tem se izdajajo, da so kristijanske krvi, n. pr.: Filipović, Gjurgjević, Todorović itd. Vuku Karadžiću se je dozdevalo, da ima to svoj izvor v njih starih pravicah do „spahiluk“ — v pravicah, katere so jim dali sultani, ko hitro so se poturčili, in zjediniili jih z njihovimi starimi kristijanskimi imeni.

Poleg rodovinskih imen na -ić imajo Jugoslovani tudi druga imena, n. pr.: Mlatišuma, Besara, Kuliza, Šakabent itd., ali tudi ta imena prominjajo v priimke na -ič, n. pr.: iz Kulize obrazé Kulića, ravno iz takovih imen so vstali priimki: Čarapić, Zimonjić, Cukić in mnoga druga imena. Tudi službe in uradi dajó mnoga imena, n. pr.: Vojvodić, Knežević, Pisarović, Porézović. Vsled tega tudi slavnemu Marku, kralja Vukašina sinu, ni ime Vukašinović, temuč Kraljević.

V Dalmaciji tudi katoličanje, kakor v Črnej gori, pridevlijó očino ime, n. pr.: v Dubrovniku: Gjuro Ivanov Palmotić.

V Horvaškej imajo stanovita imena.

V Bolgarskej po vaseh in nekoliko tudi po mestih je vsakedo imel očetovo ime, kakor iz početka v Srbskej; oči je n. pr. bilo ime Nikolaj Atanosov, njegovemu sinu: Ivan Nikolajev, vnuk je bil Hristo Ivanov. Tako je to tudi v Novogrškej. Po mestih imajo po sto in sto lét stara imena; vsakedo s krstnim imenom jedini tudi očino ime, n. pr.: Todor Petrov Šiškov, Panajot Todorov Kesjakov.

Ženske v zádrugi niso to, kar so moški. Največ domačega dela imajo ženske v svojem področji. V Srbskej ženske pripravljajo obleko vsej zádrugi; ta obleka je platnena, platno vse same preskrbljajo, in iz volne, ovce same strižejo. Ženske v zádrugah imajo delo v kuhinji in v hlevu, same delajo sir, same nosijo vodo in tudi na polji dohaja v delež več dela njim, nego moškím. Po primorskih Dalmatinskih krajinah se moški pečajo le z mornarstvom ali pa z ribštvom — in mnogo svojega časa preživé daleč na tujem morji, zató ženske same delajo po polji, kakor na našem Kočevskem, ker Kočevarji skoraj vsi zunaj svoje domovine košarijo, — same obdelujó vrtove in vinograde, — da, po nekaterih vaseh celó mrličé same pokopujó. Kakoršna v Dalmaciji, taka se ženskam godi v Črnej gori, kajti Črnogorec še zmérom trdno veruje, da njegova skrb je le vojska in priprava na vojsko. To je skoraj tako, kakor na Kočevskem, kder morajo le ženske vse delo preskrbljati na polji in drugde, če prav je gospodar domá, — mož pride s tujega domov, pa se raji kratkočasí v senci, nego da bi izpod strehe šel na delo.

Srbi, Bolgari, Horvati jako česté starost posameznih udov v svojih zádrugah, za tega délj se ženske možé po starosti, po starosti sedé doma za mizo in po letih imajo méd-se razdeljena tudi nekatera dela.

V gorénjej Dalmaciji so moški razdeljeni na dve strani: na stare in mlade moške. Sè starimi moškimi se starejšina posvetuje o važnejših domačih okolnostih, o mladih pa imajo ta-le pregovor: „Dokler stari govoré, mladi molčé“. Mladi prehajajo med stare stoprv o tistih letih, o katerih se ljudjé navadno zakonijo, kar pa ni povsodi takisto. Pa tudi mlado moštvo je razdeljeno na dve vrsti, déca in momke (mladeniče). Otrok začne biti momak, ko hitro dobi gaće (hlače), v Dalmaciji so te hlače nekova Rimska „toga virilis“. Vsak mladič teško pričakuje svojih potrebnih lét, in ko hitro jih dočaka, pride na-nj tudi več dela, poprej le ženskam streže domá, ali pa pase nekoliko ovâc, potlej pa more hoditi tudi na polje in more delati tam. Kedaj otroci dobé gaće, ter so momki, to ni povsodi jednako. V Bosni in Hercegovini so kmetski mladiči do 14. leta hodili v košuljah, zató da niso Turškega harača (glavnine) plačevali zbog njih prevred. V Dalmaciji pa so momki stari tudi po osem let.

Vsi južni Slovani — vse njih ženske in otroci se razlikujó vsled svoje obleke. Ali da-si je razlika neizmerna, vendar-le je razloček povsodi drugačen.

Posamezni zádužni udje imajo svoj poseben premičen imetek, tudi imajo svoje novce. Vsa nepremična imovina, hiše in pozemlje, ta je v Srbih, v Bolgarih in Horvatih stalna dedščina vsega rodu, posamezni udje so le njé začasni uživalci. Paštroviči v Kotsorskej Boki rekajo tej imovini stožer, Črnogorci pa hasaba.

Starejšina, Bolgarski dědo ali domačin, ni vselej najstarejši ud v zádrugi. V zádrugi, v katerej je oča sam sè svojimi sinovi vred, prigodi se rado, da oča, ko je uže jako star, odloži svojo čast in jo sinu oddá, pa je ne odda vselej najstarejšemu sinu, pač pa o vsakej priliki najumnejšemu. Če ima brata ali kakega drugega sorodnika, njemu prepusti vso oblast.

B. Bogišić piše, da se starejšina o vsem, česar se loti v imeni svoje zádruge, posvetuje sè svojimi domačimi. Starejšina ni gospod v zádrugi, starejšina je le njé oskrbnik, zató je rôdu odgovoren za vsa svoja dejanja.

Starejšinine dolžnosti so jako različne. Starejšina ukazuje, kaj in kdé, pa kako morajo delati zadružni udje; mlajšim udom odloča delo in pomaga jim sam, kolikor jim more. Starejšina najemlje delavce in tudi plačuje jih. Starejšina prodaja, kar ima zádruga na prodaj, pa tudi kupuje, česar potrebujo. Starejšina vodi tudi novčne razmere vsega rodu, plačuje davke, a posamezni udje sklepajo z njim vred račune, koliko so potratili rodbinskih novcev. Starejšina daje dobre nasvete, kader je treba, pa tudi krega in svari ude, mlajše sme celó z leskovo mastjo maziliti.

Starejšina v Horvaškej, v Srbskej in Bolgarskej je posrednik med uradi in rodóm — in v Srbskej se starejšine posvetujó o splošnih okolnostih. Starejšine sami prejémljó uradne ukaze zató, da jih ogla-

šajo svojim zádrugam in sami v imeni uradov mlajše ude kličó na sodbo.

Če pridejo gostje, starejšina obeduje z njimi vred, tudi večerja in kratkočasi se v njih družbi. Kedar rodbina moli, starejšina začne in konča molitvo. O slavnih prilikah in o praznikih starejšina nameščuje vso zádrugo, n. pr.: v Srbskej „o krstnom imenu“ nese v cerkvo kolač in lomi ga z duhovnom vred; „na zadušnice“ nese svečo in „poskurice“ (pevico) pokojnim dušam na dobro v cerkvo. Tudi namesto katoliških Dalmatincev, n. pr. okrog Dubrovnika, starejšina izvršuje različne, na pol mitologične obrede in o cerkvenih slavnostih nameščuje svojo družino.

Podoben je urad tudi Bolgarskega d ě d a (d j a d a) ali d o m a ć i n a.

Domaćica je navadno starejšinina žena, vendar ne vsaka. Omožena pa mora biti. Dekle ne more nobena biti domaćica, — „momak“ pa starejšiniti ne more.

V Srbskej in Črneji gori — če je starejšina mlad moški in če mater ima še živo, ni njegova soproga domaćica, temuč mati. V Dubrovniškeji okolici v dolini Konavljji mnoga starejšinina soproga ni domaćica, zato ne, da bi glavna moč v zádrugi ne bila centralizovana starejšini v lasti in v lasti njegove soproge.

Domaćici glavna dolžnost je to, da delo odkazuje ženskim udom v zádrugi, kakor ga starešina razdeljuje moškim. Tudi je nadzornica vsega ženskega dela.

V Bolgarskej je domaćici ime domovnica in ta je navadno domaćinova soproga. Po Bolgarskih krajinah ima po mnogo mesecev zádužno oskrbníštvo domaćica v svojej lasti, zato ker le-todi ni moških leto za letom po leti domá, kajti hodevajo na delo v Srbsko, v Carigrad ali pa v Valahijo.

Zádužni udje imajo vsi tiste pravice in tiste dolžnosti, vendar pa je često razlika med pozakonjenimi in samskimi udi; po nekaterih krajinah namesti užitka novce delé pozakonjenim zádužnikom.

Vsak pozakonjen ud ima zá-se poseben domec na zádužnem dvoru, ali pa večó izbo v splošnem domu. Dekličí bivajo ali v manjših izbáh, ali pa v velikej družabnej sobi.

Uže smo opomnili, da imajo léta svoj gotov upliv na pravice in dolžnosti zádužnih udov, in ta upliv je očit o različnih prilikah. Kedar ubedujó, moški sedé po starosti, navadno starejšina obeduje z drugimi moškimi vred, če pa ima gosta v hiši, pa sam sedi pri njem.

V Konavljih se le stari medsobno, pa mladi tudi medsobno kličó s krstnimi imeni. Kedar pa kateri mlajših zádužnikov ogori starejšega zádužnega uda, vselej pred krstno ime postavi besedo „đundo“ ali „strijće.“ V gorénjej Dalmaciji, piše Milinović, smejo se v rodovinskih zborih oglašati tudi mlajši, ali navadno starejšim ni kaj dosta do njih nazorov.

Najvažnejše pravo, ki se naslanja na starost, to pravo je ženitovanjsko pravo, kateremu so Horvati, Srbi in Bolgari jako vé rni.

V Srbskeji kneževini se jako redko primeri, da bi se mlajši, sin oženil popreje, nego se oženi starejši. Pa kakor je v Srbskeji, tako je tudi v Dalmaciji. O Dubrovniški okolici, zlasti v Konavljih, pripoveda grof Pučić, če ima več bratov vsak nekoliko sinov, da se najpopreje oženi najstarejši sin najstarejega brata, potlej najstarejši sin drugega brata itd., stoprv — ko se poženijo najstarejši sinovi vseh bratov, stoprv potlej pride vrsta na druge sinove, ali zmérom so zvesti redu, vsled katerega se oženi drugi sin prvega brata, drugi sin drugega brata itd.; če se pa kateri sinov hoče oženiti popreje, nego je ná-nj prišla vrsta, mora izprositi, da mu to dovolijo vsi domači in mora pobotati se s tistim, ki ima pred njim pravico do ženitbe.

V Horvaškem primorji se to godi na robe. Tu se zádruga ni mogla razviti zbog skalovitega in píelo plodovitega sveta; starejši brat se oženi iz doma kam, najmlajši pa ostane doma.

Vseh zádužnikov splošna dolžnost je ta, da delajo zádrugi na korist in da so poslušni starejšinim ukazom, njih glavna pravica pa je, da iz splošnega imenja dobivajo vse, kar zahtevajo njihovega života potrebe.

O vseh zádužnih zadevah se morajo posvetovati. Srbski kmetje nenavadno česté starejšino, kateri vse sam dela, zatorej nikogar ne povpraša ničesar. Na posvetih so povsodi, kder koli se snidó zádužniki, ali delajo, ali popotujó, ali obedujó, ali če večerjajo. Baš tako se godí tudi v Slavoniji in Hrvaškeji. Tudi v Dalmaciji je tako, le v Konavljih pri Dubrovniku se rado pripeti, da starejšina zadolži imovino brezí zádužne vednosti; ali o takih pripetljajih vstanó vselej velike sitnosti, celó razderó se zató mnoge zádruge, za tega délj je v Konavljih ta običaj, da mora starejšina vsako leto vsaj račun narediti in vse razkazati svojim zádužnikom.

Vsak zádužnik ima sam svoje imenje, tej imovini je itoe osobina, v Slavoniji pa prěija. Miličević o Srbskih kmetih piše, da vsak ud v zádrugi nekaj pripridi s tem, ker dela o takih časih, ko zádruga slaví kak praznik*) (svetak) ali pa si poiščó kde zunaj zádruge kako delo, najraji rokodelsko: kolarsko, sodarsko itd.

Kedar mora kateri zádužnikov oditi kam z doma — na kumstvo, „na goste“, na kakov cerkven praznik ali vsled kakove uradne dolžnosti kam, mora starejšina vselej dati mu splošnih novcev toliko, kolikor jih neogibno potrebuje, če prav ima dotični zádužnik sam novce.

V samostanih na Fruškeji gori je nekedaj tudi vsak menih imel „osobštino“, n. pr. vinograd ali bučelnjak, pa ta običaj je minol o metropolitu Nenadovići, zdaj imajo tamošni menihi le vsak svoje cvetice, pa solato.

*) Razen cerkvenih svetkov Srbski kmeti slavé mnogo drugih manjših praznikov.

Utješenović piše, da ima v mnogih zádrugah vsak zakon, to je: soprog sè soprogo vred, ali kakov majhen vinograd, ali pa nekoliko repov goveje živine, in to je zádužnih zakonov prava lastnina. V nekaterih rodch izmed mlajših udov vsako léto po jeden gré na „dobit“ (na pridelek,) a kar pridela na tujem, to je njegova imovina, le nekaj malega mora oddati, kar je zádrugi prezimščina. V Horvaškej in v bivšej Vojnej granici se svojemu deležu v zádužnem imenji odpové vsak tisti, kateri se podijači, ali kateri se izučí kakó rokodelstvo, ali kateri ide v vojake ali če se kdo poloti kake kupčije; taki zádužniki navadno ostajajo v mestih — in le malokateri pride zopet domov. Čaplović piše, da je nekedanje dni v Vojnej granici bila ta navada: kar je graničar na vojski priplenil ali privaroval — da je vse bilo njegovo ali njegove soproge, njegovih otrok imenje, da tega nikoli nisi lastili zádužnej imovini.

V Konavljih je ta običaj, da zádužnik, ki je rokodellec: ali kovač ali krojač, in kuje ali šiva sam sebi, da mora o delu na zádužnih njivah ali v zádužnih vinogradih delavca najeti namesti sebe; če pa domá potrebuje njegovega rokodelstva kak izdelek, mora zaman postreči dômu. Če se sè svojim rokodelstvom vred preseli v kako mesto in ne podpira več svoje zádruge, po tridesetih letih nima več nikakoršne pravice do zádužnega imetka. Kedor v Dubrovniku ide na morje, navadno se zopet vrne po nekolikih letih in zopet se udeležuje vsakojakega poljskega dela.

V Bolgarskej zádužniki tudi hodijo na tuje na delo, ali mnogo obilnejše nego v Srbskej in Horvaškej. V Bolgarskej ne zapuščajo vsak svojega doma le mlajši ljudjé, temuč tudi starejši, pozakonjeni, da, celó starejšina jako rad po leti odide z doma, domá je le ženstvo, zato po mnogih naseliščih, posebno po revnih krajinah, po leti razven otrok ne najdeš domá nikogar drugega, nego same ženske pa dekleta, moški vsi odidó, da spečalit pari *) (para so novci). Temu zaslužku je ime pečalba, Turški kër ali kjar. Glavna pečalba je baštovanstvo (vrtnarstvo), poleg baštovanstva lončarijo, kotlarijo, tesarijo, zidarijo, mlekarijo, pekarijo in mlinarijo. Tisoč in tisoč Bolgarov ide vsako leto na delo v Srbsko, v Rumunsko, v Carigrad, v Odeso in v avstrijske dežele. Zelenjadarji v Pešti, slaščičarji (halvadžije) na Dunaji in v Prazi, to so Bolgarji. Tudi domá hodevajo od krajine do krajine na delo, na Balkanu snujó društva, katera o žetvi v Dobrudž hodijo na delo. Kar koli zasluži kedo, vse je njegovo; ali če domá o njegovej nenavzočnosti potrebuje kakega delavca, najmó ga, nenavzočnik ga mora pa plačati.

Zanimljiva je ženska vrednost v zádrugi. Dekličí imajo svoj delež o vsem delu na polji in domá, kakor ga imajo pozakonjene ženske. Kakor vsi drugi zádužniki, imajo tudi dekleta svojo imovino, ali jim roditelji dadó kaj na dar, ali pa same kaj priperó, pritkó, prišivárijo itd. V Srbskej kneževini, kedar strizó ovce in

*) Spečaliti se pravi s trdom zaslužiti kaj.

delé volno, več volne dadé dekličem, nego drugim udom v zádruzi. Po vaseh okrog Dubrovnika dekletom dadé vsako leto drevo jabolek, smokev ali kakega drugega sadja, a ko jemó otresati drevje, privoščíjo jim nekoliko dni, o katerih smejo to ali to sadje obirati in v mesta nositi na prodaj; kar tam stržé, to je njihovo. Mnogo deklet v Srbskej gojí svilode — in skupiček je njih.

Tudi v Bolgarskej ima vsako dekle svoj vrt. Zlate in srebrne novce, ki jih dobivajo za sadje in cvétije, pripenjajo k „ogrlici“, katere vse nosevajo okrog vratu.

Zádužno dekle, če se pozakoni, ne dobí prav nič zádužnega imetka, ker bi, da kaj prejme, to bilo nasprotno „ideji“, na katerej počiva vsa zádruga. Deklič, kedar zapusti svojo zádrugo in preseli se v drugo, neha biti ud poprejšnje zádruge, zato ne more imeti tistih pravic, katere je imela popreje in katere uživajo tisti, ki so ostali v zádruzi. Tako se zgodi vsakemu moškemu, kateri se oženi iz zádruge. Dekle, ki zapusti rodno zádrugo in zgubi pravico do njenega imetka, takovo dekle je potlej nove zádruge ud. Ali kedor dobí toliko, kolikor je zgubil, o njem ne moremo govoriti, da je sploh kaj zgubil.

V Srbskej in Horvaškej sploh o ženitvi zádruga nevesti dáde obleko, ali pa dopolni nje skromni imetek in plača svatbene stroške.

Ko hitro se kaka ženska pozakoni s kakim zádužnikom, takoj je prav ud v zádruzi — in vežó jo vse zádužne dolžnosti, pa vdeležuje se tudi vsih njenih pravic.

O ženskej delavnosti v zádruhah v Srbskej kneževini razsežno piše Miličević. Ženske v zádruhah, piše, da imajo pravice in dolžnosti. Ženske oskrbljajo vse domače potrebe, kakor jim red odloča to; red jim nalaga, da pripravljajo sir, to je: vsaka mora leto dni skrbeti za vso pripravo potrebnega sira, mora mlesti, siriti itd. Druge ženske morajo rediti, kar se godí tako-le: vsaka ženska mora teden dni, v ponedeljek ravno začne, mesiti kruh, kuhati jedla in nositi ja delavcem tija, kder koli so. Ta teden ne gre prav nič na delo, to je da — če je zádruga dosta velika; če pa je zádruga majhna, pomaga na polji, kolikor utegne. Red ne veže svekrve, pa na novo prišle mlade tudi ne, prve na veke, le-te pa samo leto in dau ne. To pravilo je vodilo le v tistih zádruhah, kder ljubezen in sloga veže zádužnike, tam pa tam tudi svekrvo in mlado prigaujajo na delo, pa národ ne odobrava tega.

Vsaka ženska v zádruzi, piše Miličević, da sama oblači svojega moža in svoje otroke, a če je sveker vdovec, tudi njemu skrbí za obleko tista izmed ženskih, katera ima najmanjšo družino. Če kak svak oudoví, njemu in njegovim otrokom za obleko skrbí tista sinaha, katera ima najmenj skrbí.

Miličević dalje piše, da vse, kar ženske delajo, delajo ali iz volne, ali pa iz konopnine, za tega delj, ko hitro ostrizejo ovce, volno razdelé na toliko delov, kolikor je moških glav v zádruzi,

ali pa na toliko, kolikor je duš v domu. Prvej delitvi rekajo dioba *) po mužkima, drugej pa, dioba po čeljadima ali po živini. Da zádruga konopljé goji, zato ima skupno konopljišče, katero, kadar pokne ugodni čas razorjé sè skupnim ralom, potlej pa v domu vsakej družini, katerej mora jedna izmed ženskih skrbeti za obleko, odločijo gredo, ki jo mora dotična družina prekopati sama — in posejati, ko pa konoplje dozore, vsaka družina popuče svoj pridelek, omladi ga, posuši, otare, omiče, sprede, zmota in stké. Vsaka družina mora sè svojega konopljišča prihraniti semena, da ga zopet vseje ob leti. Kolikor katera družina pridelá takega semena, toliko je prav njenega, da ga sme za novce prodati katerej drugej družini v tistej zádrugi.

Čaplovič o Slavoniji piše, da tam ženske oskrbljajo kuhinjske in druge domače potrebe, katere red odkazuje njihovej dolžnosti. Tistej, na katero pride vrsta, rekajo reduša **); Vuk jej v svojej zbirki národnih pesnij pravi redára.

Pa nimajo po vseh krajinah tega domačega reda. Ne v Dalmaciji, ni v Imostskej okolici, niti v Dubrovniku ni v navadi.

V Imostskej krajini v zádrugah soproga oblači svojega moža in svoja deteta; le če kateri zadrugar oudovi ali ostane samec, skrbi za njegovo obleko soproga tistega moškega, kateremu je najbližji sorodnik. Če ima oča oženjene sinove, pa oudovi, skrbi zá-nj najstarejšega sina soproga, navadno pa méd-se delé to skrb vse sinahe.

Brošča, ***) ki ga v Imostskej okolici jako močno gojé, da obleko barvajo z njim, — brošča vsaka ženska seje toliko, kolikor misli, da ga bode dosta tistim, katere ima v svojej skrbi. Če pa ne pridelá dovolj te barve, dáde jej je katera druga ženska, zato ker se boji, da bi jej ob leti zopet ne bilo dosta.

V Konavljih vsaka soproga pripravlja in popravlja svojemu možu in svojim otrokom obleko, sestra pa bratu, a če kateri zádrúžnikov nima ne soproge, ni sestre, domačica katerej izmed soprog ali dekličev odloči skrb za njegovo obleko. Novejši čas pa največ kupujó obleko, ženske jo morajo pa snažiti in krpati.

Omožene ženske smejo imeti tudi lastno bogastvo, če prav imajo pravico, kedar potrebujo česa posebnega, da moža ogovoré za pomoč, ta pa jim tudi rad dáde kolikor more. Nekateré ženske, ki pridejo iz boljših hiš, sè seboj prinesó tudi nekoliko novcev, časi katera tudi govejeva blaga kot veno (doto) pripelje sè seboj, a to blago se domá pase z drugimi blagom vred, ali pa ga dáde na pašo kam v sosedstvo.

*) Dioba ali dělba — theilung.

***) Reduša ali redara — die Anordnerin.

***) Färberröthe, Rubia tinctorum L.

Udovice po nekaterih krajinah po soprogovej smrti ostanó v zadrugi, po nekaterih pa se vrnejo na očin dom.

Če katera Paštrovičanka v Kotorskej Boci ostane udova brezí otrok, pridejo iz očine zadruge nje sorodniki, oblekó jo črno in odpeljó domov z vsem vred, kar je bila prinesla sè seboj, zató tam po svatbi, ko prinesó veno, vse na drobno preštejejo vpričo svekra in svestre.

V Konavljih ima udova po soprogovej smrti pravico, da smé vrniti se domov; ali redko katera se resnično vrne na očin dom, temuč skoraj vsaka rajša ostane v zadrugi, katere se je privadila.

Odžarkov piše, da se v Bolgarskej v Trnovskej okolici, vzlasti pa v mestici Leskovci, brezidatne udove vračajo domov, ali samo tiste, katere imajo očete še žive; o takim slučajih dobi četrtno osobnega moževega imetka.

Vsi otroci, kateri se narodé v zadrugi, — vsi so združni udje. V Konavljih 4 do 5 let stari otroci užé ovce pasó, poslušni morajo biti očetu in materi, pa tudi domačinu in domačici, in če mu kateri starejših združnikov kaj reče, mora slušati.

Kar smo doslé pisali, vse to nam dovolj jasno priča, da po krajinah, po katerih se še zadruge, ni treba za sirote skrbeti ne srenji, ni državi. Če detetu umrje oča, zató ni osirotelo, živi ga starejšina, saj je njegova dolžnost to, da skrbi za vse ude v zadrugi. Sirotek ne more podedovati ničesar po očetu, če le-ta ni imel nikakoršne osobine, ali posebnega osobnega imetka; nasprotovalo bi bistvenemu združnemu običaju, ko bi se vselej, kedar umrje kak združnik, drobil združni imetek.

Da je združni starejšina nedoletnikom natoren varuh, to priznava tudi državljanski Srbski zakonik, ki je čudovito skrojen prav po zahodnih vzorih. V Konavljih je vodilo Avstrijske države zakonik, pa se uradi jako redko vtičejo v dedščino in v varuštvo, za to skrbi zadruga sama po starodavnih pravilih.

V Leskovcu pri Trnovu se je užé vgnezdilo tuje pravo. Po očitnej smrti popišó vso zapuščino, otroka pa dadé očinemu bratu v skrb, če pa oča ni imel nobenega brata, odločijo kakega poštenega moža, da je otroku varuh, otroka samega pa dadé kakej družini in plačujó jej, zato da ga redi in goji. Pred poroko pa sirotku izročé imenje vpričo starejšin, ki pregledajo dotičnega varuha račun. To oddajo navadno končajo z gostijo, „momak“ pa nekoliko novcev podari ali cerkvi, ali pa učilnici novejši čas. Tako je to v Leskovci; po vaseh in posebno v Šopih v zahodnej Bolgarskej varuštvo ni na mari nikomur drugemu, nego starejšinam in domačim ljudem.

Baš vredno je, da konci tega sestavka zapišemo tudi kaj o služništvu v zadrugah.

Služništvo se ne razlikuje mnogo od drugih udov v zadrugi. V Srbskej se gazda (gospodar) posvetuje in pogovarja tudi sè slugo. V Črnej gori, piše Medaković, kdor ima toliko polja in

blaga (živine), da ne more sam zvrševati potrebnega dela, najme pristava, ki mu pase blago in pomaga delati na polji. V Srbskej kneževini v Negotinskej krajini in v Braničevu (okrog Požarevca) slugi rekajo pristav.

V Imostskej krajini v Dalmaciji služnikom po kmečkih hišah ne rekajo sluga, temuč najemnici, kmetje pravijo, da sluga ima gospôda po mestih. Najemnika ne zanemarjajo v zádrugi, dela tako, kakor delajo zadružniki, dajó mu obleko, obutalo, živež, samo plačo ima majhno — jedva 20 goldinarjev na leto. Najemnik svojemu gospodu ne reka gospodar, temuč po krstnem imeni ga kliče, kakor ga zovejo vsi domači, le starejšim reka dundo ali strijče, ženskam pa tetika. Kakor služniku, tako se v zádrugah godi tudi služnici, katerej je ime najemnica. Če se služnica omoži, preskrbi jej zádruga „pirno veselje“ (ženitovanjsko veselje) táko, kakoršno vsakemu drugemu dekletu. Če najemnik ali najemnica mnogo let, morda celó do visoke starosti služita v zádrugi, imata naposled vse pravice, katere uživajo pravi zádržni udje.

V Konavljih zádržniki slugam rekajo momci, godi se jim v zádrugah tako, kakor okrog Imostka.

Na Dalmatinskem otoku Korčuli je slugi ime junak, služnici pa djevojka.

V Dubrovniku še zmerom živi neko posebno razmerje med služabnimi djevojkami in med njih gospôdo. To razmerje pa je bilo o Dubrovniškej ljudovladi, uničenej 1806. leta, mnogo živejše v navadi. Razsežno ga je popisal Vuk Karadžić.

V Dubrovniku nekdaj niso imele ni kmečke služnice, ne služnice najboljših rodovin večje služnine, nego po tri Dubrovniške zlatnike na leto, ali vsaka gospodinja je morala dekliča spraviti. Ta sprava pa ni bila nikoli pred desetimi ali dvanajstimi leti, če pa je katero dekle vdinjalo v službo še jako mlado, prišla je sprava jej v delež stoprv po petnajstih letih. O spravi, kedaj bode, pobotali ste se na tanko gospodinja in služnica takoj o vstopu v službo; če pa je dekle samo en dan pred odločenim časom zapustila službo, ni dobila sprave, temuč prejela je le služnino. Tistih trijeh zlatnikov gospôda ni plačala vsako leto posebe, temuč dobila je služnica vse skupaj o spravi.

Sprava je bila vsaka v soboto. V četrtek pred spravo je gospodinja spravljeno poslala k svojim sorodnikom, prijateljicam in znankam — in povabila jih je na spravo. Povabljeni gospodarica je vselej, ali je sama prišla ali ne, poslala slugo, kateri je na okrožniku prinesel najmenj srebrn goldinar. poleg tega goldinarja pa je tudi prinesel pomeranič, jabolok ali kakega drugega sadja, časi tudi obleke, platna itd. Gospodarica je dobro zapomnila, kaj je kedo poslal, to je potlej bilo jej mera, koliko naj sama pošlje, kedar jo utegne ta ali ta sorodnica ali znanka

povabiti na spravo. V soboto so služničini sorodniki prišli v najlepšoj obleki in prinesli so koše — polne kolačev, obleke in drugih darov. Takih sorodnikov je časi bila cela vrsta, časi vsa zadruga, šli so o vsakej priliki čez Dubrovniški trg, če prav je dostikrat sprava bila v kateri stranskih ulic; to se je navadno godilo rano, ko je največ ljudi bilo na trgu. Pred sprevedom je kakov kmet igral na dudo, nekateri so streljali sè samokresi ali pa s puškami. V hiši, kder je bila služnica, razpostavili so po mizah vse darove, ki so bili po odličnih hišah obili; novci, med novci vsa plača mnogih let, potaknjeni so bili v „glavo“ voska. Zbranim gostom so vselej postregli s kavo in z različnimi pijačami.

Po polu dné, ko niso več pričakovali nikakoršnih darov, poklicali so „spravljenico“ iz sosedne izbe; kedo izmed navzočnih, ki so ga bili poprej odločili, preštel je vso „spravo“ in devi opomnil, da je to njeno. Dekle pa je pokleknilo pred gospó, sedečo na stolu, in poprosila jo je, da bi jej prizanesla vse pregreške in da bi jo poblagoslovila, a gospá je z blagoslovljeno vodo pokropila njo in vse darove. Deva je vstala, roko poljubila gospé — in naposled so začeli plesati in veseliti se, kakor je mogoče. Stoprv drugega dné, rano v nedeljo, razšli so se vnenji gostje vsak na svoj dom.

Sprava je bila slovesnejša, nego svatba. Mnogokrat je spravljena poleg drugih darov dobila 150 do 200 goldinarjev novcev. Po spravi je djevojka ali vrnila se domov, ali je šla služiti kako drugo Dubrovniško rodovino, ali pa je ostala v starej službi, a do druge sprave ni služila delj, nego 5 do 6 let, tudi služnino so jej povečali.

Tudi momci so nekedaj v Dubrovniku služili na spravo, katera pa nikoli ni bila tako znatna, kakor deklška. Rokodelci so svojim učencem na spravo dajali lepo novo obleko in vse rokodelsko orodje. Mnogega momka je moral gospod, če jepobota zahtevala to, po dokončanej službi spraviti na morje, to je: moral mu je omisliti pomorsko obleko, torbo in samokres, pa preskrbeti barko, v kateri se je odpeljal po sveti, kajti Dubrovničanje so o svojej ljudovladi mnogo svojih dni preživeli na tujem, ali na ladijah, ali pa mej karavanami v Turškej.

V Bolgarskej okrog Trnova tiste hiše, katere nimajo ženskega spola otrok, rade jemljó med svojo družino uboge deklice, katerim pa ne dajó nikakoršne plače, temuč le gojé jih, kakor bi bile zadružne. Takim deklicam rekajo hranjenice.

V tujih popotnikih Jugoslovansko življenje vzbuja veliko čudo. Užé marsikateri zahodno-Evropskih pisateljev je doslé v nebesa povzdigaval Srbe, zató ker ne potrebujejo ne sirotišnic, ne invalidnic, niti ubožnic: v Srbskej ima vsak človek svoje zavetje doma. Ali najnovější čas vzlasti v Srbskej kneževini ginejo, močno ginejo zadruga. Po zahodnih krajinah in v Posavji so se zadruga najboljše

obdržale, na pr. v Valjevskem okraji je še 51 zadrug, med katerimi ima najkrepkejša zadruga 37 duš. Po vzhodnih krajih, n. pr. nad Moravo je zadruga skoraj popolnoma zginila, zakaj, o tem so užé mnogo pisarili in mnogo razlogov so užé razodeli, kaj je krivo, ker tako urno razpada združno živénje v Srbskeji. Pišó, da to izvira iz mestnega živénja, da zadruge podira starejšinski močí propast, novošegno, po zahodno-Evropskih vzorih skrojeno postavodajstvo, vélikih zadrug siromaštvo, stik sè zahodnimi narodi, do céla pa, trdé, da razdira zadruge novega časa puhlost. V Konavljih pri Dubrovniku mnoga zadruga razpade zbog ženskega razpora, marsikatera pa tudi zató, ker starejšine malomarno gospodarijo.

V Vojnej granici je do nedavnega časa zakon prepovedaval združnega života razdor, zató so se razdirale samo skrivaj. V Dalmaciji „dioba“ (theilung) zvršujó razsodi, rekajo jim „dobri ljudi“. „Dioba“ se godí o ženskeji nenavzočnosti. „Dobri ljudi“ vsakoršno združno imovino razdelé na toliko delov, kolikor je moških oženjenih, kaj je tega ali tega, to kocke dolóčujó.

Vélike zadruge še dan denes nahajamo v Črnej gori in v bivšej Vojaškej granici, zadrugo, močno 80 duš, pa vendar jedva najdeš kdé drugde, nego v Bolgarskej. Novošegno živénje povsodi pospešuje razdružbo (divide et impera) in ruši red, ki je tisoč let neomejeno vlado imel v svojej lasti.

Verske razmere v Bosni in Hercegovini.

Po raznih virih spisal Fr. H.

Kar so zagrabili kristijani po Bosni in Hercegovini orožje za „krst častni in slobodu zlatnu,“ ozira se vsa Evropa na deželici, ki ste počeli reševati vzhodno pitanje.

A niso vredne samó razmere národne, da jih premotravamo, večjega upliva nahajamo po teh krajinah razmére verske, katere določujéjo mnogokrat tudi národnost. Že Fallmerayer v „Geschichte von Morea“ je pripoznal, da je verska véz močnejša od krvne.

Spoznavatelji vere pravoslavne se imenujejo Srbe, katoliške pa Hrvate; pomohamedánjeni Slovani prištevajo se Osmanom, akoravno mnogi ne umejo niti besedice turške. Ta razlika se je pokazala že za časov, ko so se pokristijanili Slovani ónkraj Save. Iz Carigrada so jim oznanovali véro pravoslavno, iz Splita, stare Salone, prihajali so pa oznanovalci vere katoliške. Slovani, nesložni že prej, niso postali složni, akoravno so verovali od sedaj na istega Krista. V 15. veku prideró pa še divji Turki. Na svojo korist obračali so si razprtije med knezi slovanskimi,